

Непрыручаная птушка

Развагі аб творчасці і лёсе Яўгеніі Янішчыц

Пра творчасць Яўгеніі Янішчыц наша сучасніца таленавітая пісьменніца Людміла Рублеўская аднойчы напісала: «Цудоўная лірычная паэзія, незалежная ад кантэксту часу». І гэта сапраўды так. Яўгенія Янішчыц – знакавая фігура ў беларускай паэзіі другой паловы XX стагоддзя. Цікаваць да яе асобы, лёсу і твораў і праз час, а аkurat у лістападзе спаўняецца 70 гадоў з дня нараджэння паэтэсы і 30 гадоў яе зыходу з жыцця, не страчана, а, наадварот, расце.

Любоў і Паэзія для Яўгеніі Янішчыц непадзельныя. Сваю першую кнігу яна спачатку хацела назваць «Усё пачынаецца з любові», пра што пісала Сяргею Панізіну. Потым – «Непрыручаная птушка», але ўрэшце змяніла назву на «Снежныя грамніцы». Я. Янішчыц задумала для выдання чырвоную вокладку, але ў чырвонай выйшла першая кніга Ніны Мацяш. Жэня палічыла, што «чырвоны колер Ніначцы дасць сілу», і для свайго дэбюту выбрала колер неба – блакітны.

На вокладцы кнігі – фота паэтэсы. Яно характарызуе аўтара здымка (на жаль, яго імя высветліць не атрымалася) як таленавітага майстра, які зазірнуў не толькі ў душу, але і ў яе будучыню. Мушу заўважыць, што менавіта здымкам з той фотасесіі Я. Янішчыц закальцавала свой творчы шлях, змясціўшы яго ў сваёй апошняй кнізе – зборніку выбранага «У шуме жытняга святла».

Сімвалічнымі радкамі заканчваецца верш «Непрыручаная птушка»:

Мяне ў палёце не скарылі.
А будзе што не так – маю:
Скруціце стомленае крылле
І кінце ў родную раллю.

Каханне можа быць узаемным або не. Ды калі яно было, то гэта ўжо шчасце. І няцяжка здагадацца, якое каханне

прыносіць мастаку большы плён. Да таго ж слова «кахаю» ў паэзіі Я. Янішчыц сустракаецца не вельмі часта. Яна карыстаецца словам «люблю», якое мае больш шырокае значэнне:

І тут, дзе радасць дыхае вяснова,
Дзе Млечны Шлях спадае на зямлю,
Я светла прыпаду да дзеяслова
Твайго,
з маёй слязінаю «люблю».

«Паўночная зара».

Майстэрства паэтэсы тут раскрываецца праз многазначнасць выказанай думкі. Слова «люблю» з верша можна аднесці і да каханага, і да паэзіі:

У час такі – не час для раздарожжа.
Гукай мяне, паэзіі сястра!

«Паўночная зара».

Абранасць лёсу творцы пры яго жыцці не заўсёды заўважаюць. Пра Яўгенію Янішчыц гэтага сказаць нельга. Яна была і заўважанай, і ацэненай. Але ж, дачасна пакінуўшы жыццё, прыцягнула да сябе яшчэ больш пільную ўвагу. Паўстае пытанне: што стала прычынай такога фіналу? Версіі ёсць. Але я не згодна з тымі, хто лічыць прычынай яе смерці нешчаслівае каханне: не трэба глядзець так аднабока. Сама паэтэса пісала:

Гатовая да ўсмешкі-запытання,
 Да стоенай насмешкі з-за вугла,
 Спазнала толькі я азы каханья?
 Ды і ў такім – няшчаснай не была.
 «Спроба несентыментальнага раманса».

Талант – гэта не толькі дар, але і крыж, які павінен несці абраны Богам. Што ж сталася не так? Чаму палеская дзяўчынка, птушкай узляцеўшы на літаратурны Парнас, нечакана абарвала свой палёт? Не так даўно мне трапіў у рукі матэрыял, вельмі цікавы і патрэбны для разумення асобы Я. Янішчыц. Гэта ўрыўкі з ненадрукаванай кнігі заўчасна адышоўшага ў іншы свет пісьменніка і журналіста з Пінска Мікалая Елянеўскага. Ён паспеў запісаць успаміны Марыі Андрэеўны, маці паэтэсы, якая расказала, як Жэня, яшчэ малой дзяўчынкай, ледзьве не патанула ў Ясельдзе: «Ёсць там вір. Месца глыбокае. Вось хлопцы, хто старэйшы, у гэты вір нырца давалі, а потым выплывалі. Малых туды не пускалі. Магло закруціць. Што Жэню да гэтага віру штурханула, ніхто не ведае. Яна сказала хлопцам: «Думаеце, што толькі вы адны такія смелыя. Я таксама магу». Хлопцы пачалі смяяцца, а яна разагналася па беразе – і боўць у вір. Ну, і выплыць сама не змагла».

Падлеткі яе выцягнулі, адкачалі. Калі прыбегла маці, нехта з іх зазначыў: «Цётка Марыя, яна маўчыць, як на тым свеце пабывала». Хто ведае, магчыма, і сапраўды так было. Містыкі сцвярджаюць: тым, хто перажыў клінічную смерць, часта адкрываецца асаблівы дар. Гэтыя людзі па-іншаму пачынаюць успрымаць свет. Пэўна, і нам нельга ігнараваць гэты факт з біяграфіі Я. Янішчыц. Марыя Андрэеўна ўспамінала, што Жэня часта сядзела каля таго віру, глядзела на ваду і аб нечым сваім думала. А на матчыны страхі-хваляванні адказвала: «Ведаеш, матуля, так цягне, там такая бездань, аблокі ў ім (у віры. – Т.А.) плывуць, як недзе ў другім жыцці. Там нават і не вада зусім, а нешта такое, магнітнае». Здаецца, што і на фотаздымку на вокладцы зборніка «Снежныя грамніцы» паэтэса глядзіць акурат у той самы ясяльдзянскі вір.

▲ Вокладка першай кнігі Я. Янішчыц «Снежныя грамніцы»

Чаму лёс чалавека складваецца так, а не інакш? Яўгенія Янішчыц за свае 40 гадоў некалькі разоў сутыкалася са смерцю. Другі выпадак таксама быў звязаны з вадой. У 1964 годзе Жэня стала пераможцай літаратурнага конкурсу часопіса «Бярозка» і была ўзнагароджана пудцёўкай у дом адпачынку «Нарач». У час купання ў возеры яна раптоўна пачала тануць. На дапамогу падаспеў Анатоль Грачанікаў. Затым праз некалькі гадоў у Магілёве Жэня трапіла пад колы аўтамабіля «хуткай дапамогі», але выжыла.

Здаецца, чыясьці нябачная рука старанна адводзіла смерць ад паэткі. Тры разы... сакральная лічба. Такія папярэджанні патрабавалі пераасэнсавання паводзін, адносін да жыцця, нават саміх думак. І гэта цяпер бачыцца відавочным. А тады?.. Усе трагічныя сітуацыі сама Жэня ўспрымала як наканаванне, вінаваціла сябе, лічыла – «за шчаслівае жыццё трэба

плаціць». Яна была фаталісткай, таму ўсё, што здаралася, прымала як дадзенасць і мужа несла свой крыж.

У аснове творчасці паэта – слова. І яго значэнне ў паэзіі не такое, як у паўсядзённых зносінах. Яно мае магічную сілу ўздзеяння і можа матэрыялізавацца. Сапраўдны творца нібы той маг. Таму да слова яму трэба ставіцца з вялікай павагай і асцярожнасцю, каб думкі, выказаныя ўслых ці выкладзеныя на паперы, не аказаліся намерам Бога. Такіх прыкладаў шмат у творчых лёсах вядомых рускіх паэтаў С. Ясеніна, У. Маякоўскага, М. Цвятаевай, М. Рубцова і іншых.

У Яўгеніі Янішчыц таксама ёсць вершы, якія маглі фатальным чынам паўплываць на яе лёс. Напрыклад: «Не дакарала, не журыла», «Вунь першая хмара павісла бянтэжна над краем» (зборнік «Ясельда», 1978), «Жывіце і любіце» («На беразе пляча», 1980), «Яшчэ не збыты успамін», «На ўсякі выпадак...», «На голас ліры» («Каліна зімы», 1987). Тамара Каленікава, наша з Янішчыц аднакурсніца, яшчэ ў студэнцкія гады была сведкаю аднаго Жэнінага выказвання, якое ўспрыняла як браваду маладой паэтэсы: «Я пражыву 40 гадоў». Гэтыя словы Тамара ўспомніла, калі Жэні не стала. Літаратуразнавец і паэт Алег Лойка ў артыкуле «Кладка тоненька» ўзгадваў, як на адным семінары па паэзіі Яўгенія Янішчыц сказала, што сорак год жанчыне – гэта ўсё, гэта «крэс».

Звернем увагу на такія радкі:

А я баюся пастарэць
Хаця б на макавае зерца –
Ці не таму, што ўжо звінець
Не хоча спуджанае сэрца?

«У безназоўнай цішыні».

У гэтым кантэксте становіцца відавочнай першая з прычын, што паўплывалі на дачасную смерць паэтэсы. Яўгенія Янішчыц баялася старэць і... стамілася жыць, стамілася нечага баяцца. А другой, безумоўна, сталі трагічныя жыццёвыя сітуацыі, абставіны адносінаў з творчымі асобамі, што ў сукупнасці і прывяло да парушэння стану здароўя: да

дэпрэсіі. Перажыўшы менш чым за год (канец мая 1975 – пачатак лютага 1976) трагічную смерць бацькі, развод з мужам, дарожную аварыю, нават звычайны чалавек можа аказацца ў складаным псіхічным стане. А перад усім у Янішчыц быў і 1973 год, аб якім мы мала што ведаем. У інтэрв'ю, апублікаваным у газеце «Чырвоная змена» 19 лістапада 1998 года, былы муж паэтэсы Сяргей Панізінік паведаміў: «Недзе ў канцы 1973 года, у час Жэнінага лячэння ў Прыкарпацці, з ёю была ўчынена правакацыя»... Вось з чым яшчэ даводзілася спраўляцца Я. Янішчыц.

Напэўна, паўплывала на яе здароўе і паездка ў Амерыку ў 1981 годзе. Найперш падзейнічаў інструктаж, які праводзіўся з тымі, хто ехаў у капіталістычныя краіны, і тое, што выступленні даваліся ў гатовым выглядзе, і працягласць паездкі (тры месяцы). Але больш за ўсё Жэню напалохаў адзін выпадак. Аднойчы да яе ў нумар гасцініцы зайшоў незнаёмы мужчына і папрасіў перадаць на радзіме даляры. Яна не паспела нават апомніцца, як візітёр паклаў канверт і знік, пакінуўшы Жэню ў разгубленасці і страху. Расказаць каму-небудзь яна не асмелілася, таму канверт з далярамі парвала на мелкія шматкі, не прачытаўшы адраса і не палічыўшы грошы, і спусціла ва ўнітаз. Яна была ўпэўнена, што гэта правакацыя.

Не прайшоў бяспследна і выпадак з Ларысай Геніюш: у 1983 годзе, калі апальная паэтка паміралася, Жэня паехала з сынам праводаць яе. Але Геніюш не прыняла Янішчыц. Данута Бічэль у эсе «Там былі дрэвы, снягі і вятры» напісала: «Ларыса адмовіла ад начнога чужаня Жэні Янішчыц, таму што Жэня ездзіла з савецкай дэлегацыяй на сесію ААН». Аб гэтым здарэнні ўзгадваў і пісьменнік Уладзімір Арлоў, які пасля Я. Янішчыц заходзіў у палату да Ларысы Антонаўны.

У 1987 годзе Яўгенія Янішчыц у складзе партыйнай дэлегацыі ездзіла ў Фінляндыю. Па дарозе назад яна была шпіталізавана ў леныградскую клініку. Паводле слоў сына Андрэя, вярнуўшыся дадому, сказала: «Я ездзіла з мяснікамі».

Пісьменнік Барыс Сачанка пра гэты выпадак з Я. Янішчыц пісаў: «Неяк яна паехала ў Фінляндыю. Вярнулася адтуль сумная. <...>

– У Амерыцы мяне сёй-той выпрабуваў... А цяпер у Фінляндыі... Няўжо мяне не ведаюць? – пытала яна»...

Творчасць Я. Янішчыц высока ацэньвалі кіраўніцтва саюзаў пісьменнікаў Беларусі і СССР, многія знакамітыя мастакі слова. Максім Танк, сакратар Саюза пісьменнікаў СССР у 1966–1986 гадах і старшыня праўлення Саюза пісьменнікаў БССР з 1967 па 1990 год, у дакладах часта называў імя Яўгеніі Янішчыц у пераліку з пісьменнікамі-мужчынамі, майстрамі слова. А гэта выклікала крыўду і зайздасць з боку некаторых калег-жанчын, што азмрочвала жыццё і маральны стан паэтэсы. Пасля атрымання Янішчыц у 1986 годзе Дзяржаўнай прэміі БССР імя Янкі Купалы разладзілася сяброўства з Таісай Бондар. «Жэня ўсё балюча перажывала», – сведчыла Жэніна маці.

Знешне творчая кар’ера Яўгеніі Янішчыц складвалася сапраўды зайздросна. Але не ўсім вядома ўнутраная супярэчлівасць асобы паэтэсы. Так, пасля прапановы ўступіць у партыю яна доўга вагалася, раілася са школьнай сяброўкай Раісай Ганчарык.

Жэня трапіла ў своеасаблівыя жорны. Усе моманты, вялікія і малыя, складваліся, раслі, ператвараліся ў крыж, які трымаць было невыносна цяжка. Яна прадчуvala свой ранні адыход. І невыпадкова ў творчасці з’яўляецца хрысціянскі матыў. Верш «Чаша» адсылае нас да малення Ісуса Хрыста ў Гефсіманскім садзе.

Адной з прычын трагедыі Яўгеніі Янішчыц, на мой погляд, з’яўляецца яшчэ і тое, што першай кнігай яна паставіла сабе вельмі высокую творчую планку. І ёй больш не ўдалося ніводным сваім паэтычным зборнікам выклікаць такіх эмоцый у крытыкаў і пісьменнікаў, атрымаць столькі водгукаў, як пасля выхаду «Снежных грамніц». Рыхтуючы кожную новую кнігу, яна імкнулася зрабіць яе лепшай, чым папярэдняя. Але радасць ёй прынесла, бадай што, толькі «Каліна зімы».

У апошнія гады жыцця Яўгенія Янішчыц двойчы лячылася ад дэпрэсіі. Каму з творчых людзей не знаёмы стан прыгнечанасці? Хто не сумняваўся ў неабходнасці сваіх высылкаў? Сёння звярнуцца да псіхатэрапеўта – звычайная справа. У савецкі час візіт у псіхіятрычную бальніцу быў практычна прыгаворам. Я думаю, Жэню турбаваў не столькі сам факт лячэння (хоць і такую акалічнаць нельга ігнараваць), колькі тое, што будучы пра яе гаварыць.

Ці была магчымасць у родных і блізкіх прадухіліць яе зыход? Адназначна – не. Я. Янішчыц сама адлічыла сабе колькасць зямных гадоў – 40. «Боская камедыя» Дантэ пачынаецца радкамі:

У час цяжкі, у момант паваротны
Свайго жыцця, згубіўшы верны шлях,
Я трапіў нечакана ў лес дрымотны.

Слоў не знайсці, каб выказаць мой жах,
Бо выклікаюць нават успаміны
Пра гэты лес намнога большы страх,

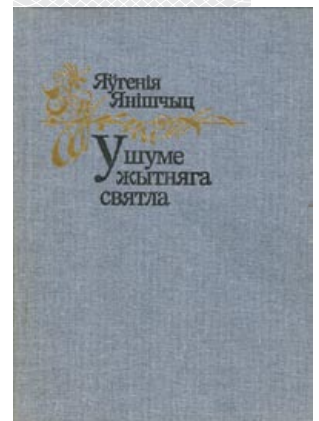
Чым уяўленне ўласнай дамавіны...

(Пераклад У. Скарынкіна).

«Згубіўшы верны шлях» – ёсць эмпірычная страта сэнсу жыцця. Хутчэй за ўсё Яўгенія Янішчыц не бачыла ўжо сэнсу свайго жыцця: у яе не засталася ні фізічных, ні духоўных сіл, «клубочак ніткай суравой» падступаў да горла ўсё бліжэй, а сама яна паступова знікала «з люстэркаў усіх і з усіх фотаздымкаў».

Пісьменнік Сяргей Грахоўскі гаварыў мне аб сваёй апошняй сустрэчы з паэтэсай. Ён убачыў Яўгенію Янішчыц у адным з выдавецтваў вясёлай, жартаўлівай, але яго здзівіла, што на развітанне яна кінула: «Прощайце». Сяргей Іванавіч запытаў: «А чаму «прощайце», а не «да сустрэчы»? На што Жэня загадкава адказала: «Можа, пабачымся, а можа, і не».

Родная цётка Я. Янішчыц Таццяна Ждановіч (Жук), разважаючы пра смерць пляменніцы, сказала: «Можа, засланыя каму сонейка сваім талентам. Высветліцца калі-небудзь. Але нас ужо не будзе. Суседка Жэні расказва-

► Літаратурны музей
Я. Янішчыц
у в. Парэчча Пінскага
раёна

ла, што аднойчы яна выносіла смецце і ўбачыла, як нейкі незнаёмы мужчына корпаецца каля дзвярэй Жэнінай кватэры, спрабуе ключом адкрыць дзверы. Яна запытала, што яму патрэбна, гаспадыні няма дома. Ён адказаў, што, маўляў, тэлевізар прыйшоў рамантаваць. І адразу ж пайшоў, сеў у «Жыгулі» блакітнага колеру і паехаў. Жэня нікага майстра не выклікала. Хто падсылаў да яе гэтых людзей, невядома».

У апошнія дні ўсё складвалася ў Жэні не так, як трэба. Раіса Баравікова ва ўспамінах «Паэзія. Душа. Айчына» піша аб апошняй сваёй сустрэчы ў рэдакцыі часопіса «Малодосць», дзе ўбачыла Жэню разгубленай, поўнай адчаю: «Ну, што ў цябе такое здарылася, ты сама не свая? – пытаюся. – Чаго раптам усё кінула-рынула і паехала да маці? – і тое, што пачула ад Жэні, да гэтага часу – загадка...

– Мне прыслалі рэквіём, разумеш? Нехта вельмі хоча, каб я пайшла з жыцця... Нікому ніколі не вер, проста пішы свае лірычныя вершы, мы ж зараз развітаемся, а не проста размаўляем... Мне не хочацца жыць.

– Жэня, што ты такое кажаш? Які рэквіём?

– Звычайны... Нехта прыслаў мне рэквіём!

І як я ні дапытвалася, Жэня так і не патлумачыла, што гэта такое было».

А вось што расказала паэтэса Валянціна Коўтун у апублікаваным у 2008 годзе ў газеце «Літаратура і мастацтва» інтэрв'ю: «...тут нельга казаць пра самагубства ў чыстым выглядзе. Калі яно і было, то ўсё-ткі яно было неаддзельнае ад умяшання нейкіх знешніх сіл. Якраз напярэдадні таго дня, калі яе не стала, мы дамовіліся сустрэцца ўвечары. І ў той жа дзень нечакана мне быў званок з Ліды, з рэдакцыі газеты, што яны знайшлі машыну, якая павязе мяне па сцяжынах Алаізы Пашкевіч (Цёткі), і я нават змагу сустрэцца з людзьмі, якія некалі бачыліся з радзінай Цёткі. Святое імя Цёткі для мяне было як абавязак. Я патэлефанавала Жэні і папрасіла прабачэння, што не змагу ўвечары прыйсці, распавяла ёй пра неабходнасць ехаць на Лідчыну. (Дарэчы, потым высветлілася, што ніякіх сенсацыйных сустрэч мне там не арганізавалі.) Жэня вельмі засумавала, што наша сустрэча не адбудзецца, сказала, што і качку ўжо згатавала. Але дадала, каб я, як толькі заўтра вярнуся, адразу патэлефанавала ёй. Вось такая была наша апошняя тэлефонная размова, з якой нішто не прадказвала Жэнінай пагібелі».

Перад сваім «загадкавым палётам» Яўгенія Янішчыц наведвала ўсе выдавецтвы. Супрацоўнікі адных яе запомнілі разгубленай, поўнай адчаю, другіх – вясёлай і жартаўлівай. Пабывала і на малой радзіме. Непазбежнасць лёсу паэтэса адчувала, але спадзявалася на жыватворныя сілы Ясельды. У роднай хаце яна дала волю сваім спрэсаваным эмоцыям і галасіла, як на пахаванні, – менавіта такой застала Жэню суседка Марыя Пятроўна. У гэты раз родныя мясціны, блізкія людзі не змаглі ні наталіць, ні зразумець яе растрывожаную душу. Ад'язджаючы ў Мінск, яна ведала, што там яе чакае «чаша Сакрата», таму і не запрасіла маці пераязджаць у горад, як рабіла звычайна. Развіталася. І папярэдзіла: «У пятніцу чакай званка».

Той пятніцай быў яе апошні дзень...

Тамара АЎСЯННІКАВА,
пісьменніца, г. Магілёў